

JAN ASSMANN
MOJSIJE EGIPĆANIN
DEŠIFRIRANJE TRAGA U PAMĆENJU

anti**BARBARUS** d.o.o.

Biblioteka poligraf

Urednik: Mario Kopic

Izvornik:

Moses der Ägypter

Entzifferung einer Gedächtnisspur

© Carl Hanser Verlag München 1998

© za prijevod: S.Fischer Stiftung by order of TRADUKI

Sva prava pridržana, osobito prijevoda, javnih predavanja, prijenosa preko radija i televizije, kako za cjelinu tako i za pojedine dijelove.

Nijedan dio djela ne smije se bez pisanoga dopuštenja izdavača ni u jednom obliku (fotografijom, mikrofilmom ili drugim postupkom) reproducirati ili putem elektronskog sustava obrađivati, umnožavati ili širiti.

©2010. za hrvatsko izdanje Izdanja Antibarbarus d.o.o., Zagreb

Ovo izdanje potpomogli su

Ministarstvo kulture Republike Hrvatske

Ministarstvo znanosti obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Gradski ured za obrazovanje, kulturu i šport Grada Zagreba

The publication of this work was promoted by TRADUKI, a literary network, which the Federal Ministry for European and International Affairs of the Republic of Austria, the Federal Foreign Office of the Federal Republic of Germany, the Swiss arts council Pro Helvetia, KulturKontakt Austria, the Goethe-Institute, the Slovenian Book Agency and S. Fischer Foundation are members of.

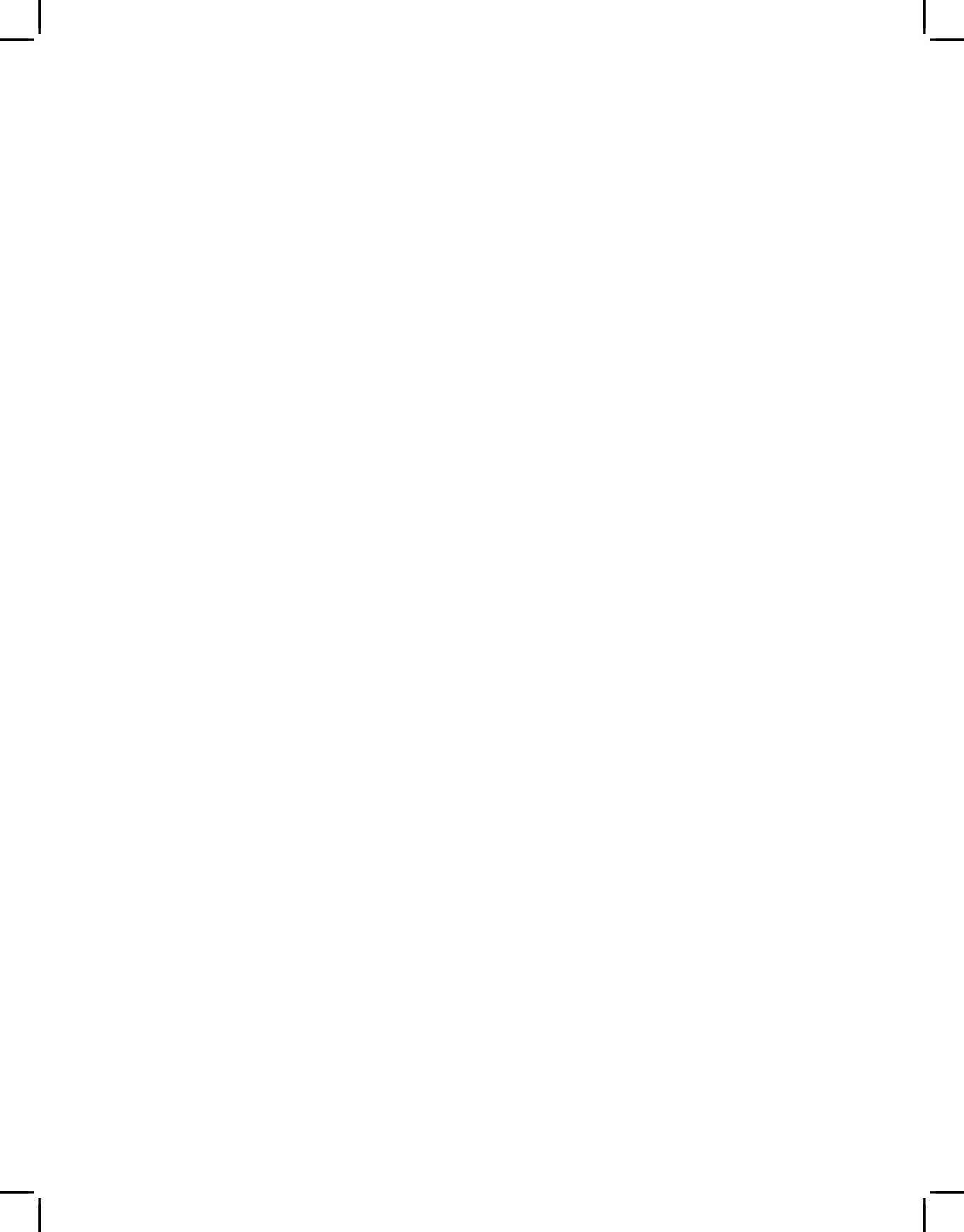
JAN ASSMANN

MOJSIJE EGIPĆANIN
DEŠIFRIRANJE TRAGA U PAMĆENJU

Preveo Kiril Miladinov

ab

Zagreb, 2010.

Sadržaj

PREGOVOR	7
I. POVIJEST PAMĆENJA I SLIKA EGIPTA	11
1 MOJSIJEVO RAZLIKOVANJE	13
2 IZRAEL I EGIPAT	20
3 CILJEVI POVIJESTI PAMĆENJA	23
4 POVIJEST PAMĆENJA I POVIJEST DISKURSA	33
5 MOJSIJE I EUROPSKA RECEPCIJA EGIPTA	36
II. POTLAČENA POVIJEST, POTISNUTO SJEĆANJE: MOJSIJE I EHNATON	43
1 EHNATON: PRVA PROTURELIGIJA	45
2 GUBAVCI I ŽIDOVİ: MOJSIJE KAO EHNATON U GRČKIM I LATINSKIM TEKSTOVIMA	53
3 PROTURELIGIJA I RELIGIJSKA PREVODIVOST U STAROM SVIJETU	74
III. SMISAO I PORIJEKLO ZAKONA: JOHN SPENCER KAO EGIPTOLOG	85
1 NORMATIVNA INVERZIJA KAO MNEMOTEHNIKA ZABORAVA: MAJMONID	91
2 AKOMODACIJA: INKULTURACIJA ZAKONA	111
3 HIJEROGLIFI I ZAKONI: SUB CORTICE LEGIS	122

4	<i>HEN KAI PAN</i> – TAJNA EGIPATSKA TEOLOGIJA PREMA RALPHU CUDWORTHU	127
IV.	ISTINA I MISTERIJ: WILLIAM WARBURTON.	143
1	IZ PERSPEKTIVE JEDNOG DEISTA: JOHN TOLAND	145
2	MISTERIJ ILI SHIZOFRENIJA POGANA: WILLIAM WARBURTON	152
3	STVARI I ZNAKOVI: GRAMATOLOGIJA IDOLATRIJE I TAJNE.	163
V.	BEZIMENI I SVE-JEDNI	191
1	<i>JEHOVAH SIVE ISIS</i> : KARL LEONHARD REINHOLD	193
2	PRIRODA I ONO UZVIŠENO: FRIEDRICH SCHILLER	209
3	<i>HEN KAI PAN</i> – POVRATAK EGIPATSKOG KOZMOTEIZMA	231
VI.	SIGMUND FREUD: VRAĆANJE POTISNUTOGA	239
1	KALEIDOSKOP CITATA I NASTANAK FREUDOVA TEKSTA	241
2	MOJSIJE EGIPĆANIN I PORIJEKLO MONOTEIZMA	249
3	UDVOSTRUČENJE MOJSIJA I DVIJE LINIJE ŽIDOVSKJE PREDAJE	257
4	PONAVLJANJE I POTISKIVANJE: OCOUBOJSTVO I PORIJEKLO RELIGIJE	262
5	SENSUS HISTORICUS: FREUDOVA VERZIJA EUHEMERIZMA	267
VII.	SIMBOLI I PREOBRAZBE MOJSIJEVA RAZLIKOVANJA	275
1	ZLATNA POTKA BIBLIJSKE SLIKE	277
2	EGIPAT: VIDLJIVI I SKRIVENI BOG	282
3	MOJSIJE I PRONALAZAK IDOLATRIJE	301
4	TAJNA: ONO OBJAVLJENO I ONO ZATAJENO	304
5	LATENTNOST ILI: ONO ZABORAVLJENO I ONO SJEĆANO	310
	KAZALO	319

PREDGOVOR

U UVODU svojoj knjizi *Freudov Mojsije* (1991) Yosef Hayim Yerushalmi povlači liniju koja počinje od Freuda te preko Friedricha Schillera i Johna Spencera vodi u antiku do Strabona, Manetona, Apiona i Celza te koju bi, kako on misli, bilo zanimljivo поблиže proučiti – »had we but world enough and time...« U *Monotheismus und Kosmotheismus* (1993) ja sam počeo na suprotnom kraju, od Ehnatona i njegove religijske revolucije, te sam skicirao povijest recepcije preko Manetona, Strabona, Apiona i Tacita do Schillera i Sigmunda Freuda – da bih i sam završio s jednakim osjećajem rezignacije. No tada sam, sasvim neočekivano, dobio dovoljno svijeta i vremena u obliku poziva da provedem godinu dana u Kaliforniji te sam tu godinu iskoristio za prva probna iskopavanja na tom golemom polju između Ehnatona i Freuda.

Taj mi je poziv uputio J. Paul Getty Center for the History of Arts and the Humanities, kojemu zbog toga dugujem zahvalnost, a osobito njegovu direktoru Salvatoreu Settisu za neobično plodnu atmosferu dijaloga i suradnje koju je stvorio te za mnoge poticajne rasprave. Zahvaljujem i onima koji su sudjelovali u diskusijama o »pamćenju« – što je bila tema 1994/95. godine – a posebno Anne i Patricku Poirieru, Michaelu Rothu, Mary Carruthers, Jacquesu Revelu, Krzyszofu Pomianu, Juliji Annas, Françoisu Hartogu, Christianu Jacobu, Carlu Severiju kao i Carlu E. Schorskeu i Aleidi Assmann, s kojima sam imao prilike voditi poticajne razgovore o mnogim pitanjima i pojmovima ove knjige. Osobito se osjećam dužnim zahvaliti svojim sustarima u Getty Centeru: Stuartu Hartenu, koji je radio na motivu zastrte slike u Saisu i sa mnom podijelio mnoga svoja bibliografska otkrića, i Carlu Ginzburgu, čiji se seminar o »očuđenju« pokazao neiscrpnim izvorom poticaja i čije me zanimanje za moj rad u više navrata natjeralo da pojasnim svoje stajalište te me spasilo od mnogih nepreciznosti.

Mauro Pesce i Cristiano Grottanelli uputili su me na niz novijih talijanskih priloga i omogućili mi uvid u knjige i članke koji bi mi inače ostali

nepoznati. Moja asistentica Louise A. Hitchcock nije mi samo pribavljala knjige i fotokopije, nego je uz to i ispravljala moj engleski rukopis i pružila mi mnogo vrijednih poticaja. Posebnu zahvalnost zaslužuje i moj prijatelj i kolega egiptolog Antonio Loprieno, koji je učinio sve kako bih se u Los Angelesu osjećao kao kod kuće i u egiptološkom smislu. Prilikom jednog simpozija o egipatskoj književnosti, koji smo zajedno organizirali, upoznao sam Danu Reemesa. Slučajno smo otkrili da nas obojicu oduševljava knjiga koju sam tada upravo čitao na odjelu za posebne zbirke sveučilišne knjižnice: *True Intellectual System of the Universe* Ralpa Cudwortha. Ne samo da sam od njega dobio primjerak te knjige, tako da sam je mogao u miru čitati kod kuće, nego mi je pribavio i obilje srodne građe iz svoje neiscrpe privatne knjižnice. Osim toga mi je i znatno pomogao svojom brigom za engleski rukopis.

Moram zahvaliti i kolegama iz Heidelberga, koje je moje jednogodišnje izbivanje u Santa Monici opteretilo dodatnim obvezama; među svima onima čiji sam dužnik posebno želim istaknuti Heike Guksch, Friederike Seyfried, Martina Bommasa, Andreju Kucharek i Stephana Sedlmayera, koji je, brižno me i poticajno zamijenivši na katedri, osigurao da to za Institut bude sjajno razdoblje.

Naposljetku, ne bi se smjelo prešutjeti da je ovaj rad proizašao iz projekta studijske grupe »Arheologija literarne komunikacije« koji se bavio »tajnama«, a koji sam zajedno s Aleidom Assmann provodio u obliku niza konferencija i publikacija (*Schleier und Schwelle*, 3 sveska). Rasprave vođene na tim konferencijama uvelike su pridonijele razvoju osnovnih ideja ove studije. Osobito mnogo dugujem Aleidi Assmann, Wolfu Danielu Hartwichu i Mosheu Baraschu. Ovu knjigu posvećujem Mosheu Baraschu, zbog čijih ohrabivanja nisam posustao u radu na njoj.

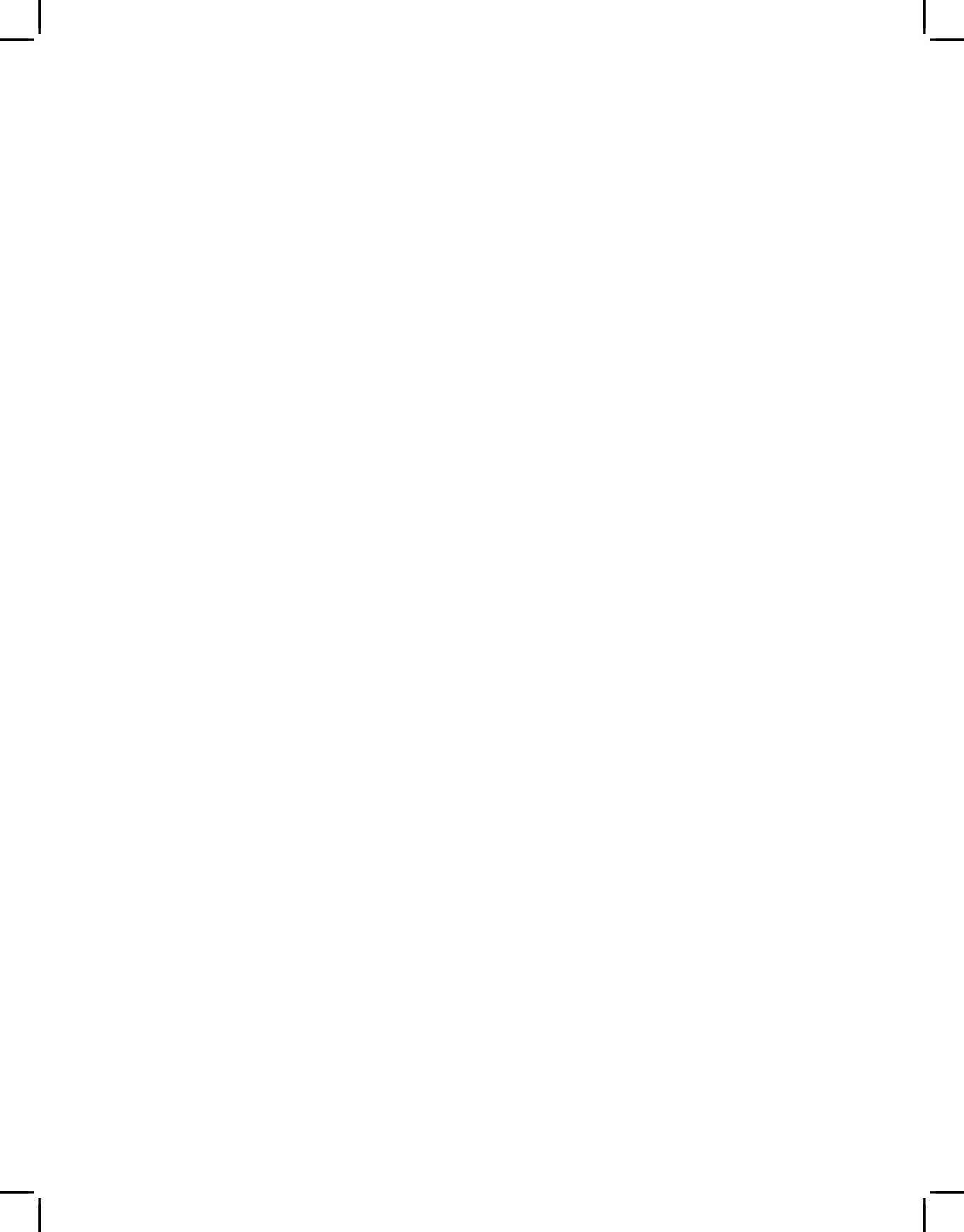
Njemački je prijevod nastao u Jeruzalemu, gdje sam od 21. rujna do 10. listopada 1996, kao gost studijske godine u benediktinskoj opatiji Dormitio, imao priliku u nizu predavanja iznijeti teze ove knjige i o njima raspravljati sa studentima 1996/97. godišta. Od srca sam na tom pozivu zahvalan ocu profesoru dr. Laurentiusu Kleinu OSB, a kako njemu tako i studentima na mnoštvu vrlo poticajnih razgovora koji su mi pomogli da jasnije formuliram neke misli. VI. poglavlje američkog izdanja, koje je posvećeno čisto

egiptološkim temama, za ovo je njemačko izdanje znatno skraćeno i ugrađeno u VII. poglavlje jer sam se u svojim njemačkim publikacijama već često bavio tom materijom. Zato je IV. poglavlje američkog izdanja prošireno i u njemačkom izdanju podijeljeno na dva poglavlja (IV. i V).

Jeruzalem, 8. 10. 1996.

I.
POVIJEST PAMĆENJA
I SLIKA EGIPTA

1

MOJSIJEVO RAZLIKOVANJE

Provedi razlikovanje.

Nazovi ga prvim razlikovanjem.

Prostor u kojem je provedeno nazovi prostorom koji je razdvojen ili rascijepljen tim razlikovanjem.

ČINI SE da »prvi zakon konstrukcije« Georgea Spencera Browna¹ ne važi samo za područje logičkih i matematičkih konstrukcija, za koje je bio zamišljen. On se može iznenađujuće dobro primijeniti i na područje kulturalnih razlikovanja i konstrukcija te na prostore koji su njima razdvojeni ili rascijepljeni.

Razlikovanje o kojem je u ovoj knjizi riječ razlikovanje je između istinitoga i neistinitoga u religiji koje je u temelju specifičnijim razlikovanjima kao što su ona između Židova i *gojim*, kršćana i pogana, muslimana i nevjernika. Kada se to razlikovanje provede, više nema kraja njegovim ponavljanjima u prostorima koje je rascijepilo. Počinjemo s kršćanima i poganima, a završavamo s katolicima i protestantima, luteranima i kalvinistima, socinijancima i latitudinarijancima te s još tisuću sličnih oznaka i podoznaka. Takva kulturalna, religijska ili intelektualna razlikovanja konstruiraju svijet koji nije pun samo značenja, identiteta i orijentacija nego također i sukoba, netolerancije i nasilja. Stoga je uvijek bilo pokušaja da se to razlikovanje poništi ili bar učini propusnim te da se time prevlada sukob, pa bilo to povezano i s opasnošću gubitka kulturalnog smisla.

Razlikovanje između istinitoga i neistinitoga u području religije nazvat ću Mojsijevim razlikovanjem jer ga predaja povezuje s Mojsijem. Ne možemo, doduše, nepobitno znati je li Mojsije ikada živio, jer izvan predaje

¹ George Spencer Brown, *Laws of Form*, New York 1972, 3.

nikada nisu nađeni tragovi njegova zemaljskog postojanja. S druge strane, točno znamo da on nije bio prvi koji je proveo to razlikovanje. Imao je prethodnika u liku Amenofisa IV, egipatskog kralja koji je samoga sebe zvao Ehnaton i u 14. je stoljeću pr. Kr. utemeljio jednu monoteističku religiju. Doduše, iz njegove religije nije nastala nikakva predaja, nego je ona odmah poslije smrti svojega utemeljitelja pala u zaborav. Mojsije je lik koji pripada sjećanju, ali ne povijesti; Ehnaton je, naprotiv, lik povijesti, ali ne sjećanja. A budući da je u sferi kulturalnih razlikovanja i konstrukcija važno samo sjećanje, imamo pravo govoriti o Mojsijevu, a ne Ehnatonovu razlikovanju. Prostor koji se tim razlikovanjem »razdvaja ili rascjepljuje« te time uopće tek stvara prostor je židovsko-kršćansko-islamskog monoteizma. Radi se o duhovnom ili kulturalnom prostoru koji se tim razlikovanjem konstruira te koji Europljani nastanjuju već gotovo dva tisućljeća.

Pogrešno je misliti da je to razlikovanje staro koliko i sama religija, premda se isprva čini da ništa ne može biti prirodnije nego pretpostaviti da svaka religija proglašava sve što je izvan nje zabludom i laži te da na druge religije gleda visoka kao na »pogane«. Ne postavlja li svaka religija u procesu razvoja svojih specifičnosti posve automatski sve druge religije spram sebe u odnos poganstva, jednostavno kao poseban slučaj zakona da svaka izgradnja identiteta posve neizbježno ide ruku pod ruku s konstrukcijom stranosti? Ne pojavljuju li se sa stajališta svake religije drugi kao »pogani«, kao što se sa stajališta svake kulture drugi pojavljuju kao »barbari«? Nije li, dakle, Mojsijevo razlikovanje samo religijski izraz etnocentrizma?

Upravo to nije točno. Kulture ne proizvode samo stranost u odnosu na druge kulture oko sebe, time što prema unutra uspostavljaju koherenciju i identitet, nego one razvijaju i tehnike prevođenja. Da ne bi bilo nesporazuma, odmah ćemo pojasniti da ovdje nemamo posla s onim »apsolutno drugim« u smislu Emmanuela Lévinasa, koji postoji sasvim neovisno o nama i našim konstrukcijama identiteta i drugosti, nego samo s onim drugim kojega u smislu šablone konstruiramo kao suprotnost samih sebe. »Poganstvo« i »idolopoklonstvo« ili »idolatrija« takve su šablone drugoga. Ta se neizbježna konstrukcija kulturalne drugosti do stanovite mjere kompenzira kulturalnim tehnikama prevođenja. Prema

tome, prevođenje ne treba razumjeti kao nelegitimno prisvajanje zbiljske drugosti. Naprotiv, ono je pokušaj da se granice koje se podižu kulturalnim razlikovanjima učine propusnijima.

Antički politeizmi spadaju u takve tehnike prevođenja. Njihovo je mjesto u procesu nastanka »staroga svijeta« kao povezane ekumene politički umreženih država.² Politeističke su religije prevladavale etnocentrizam plemenskih religija time što su različite bogove razlikovale prema imenu, liku i funkciji ili »resoru«. Naravno, imena se u različitim kulturama razlikuju jer se razlikuju jezici. Vrlo različiti mogu biti i likovi božanstava te obredi njihova štovanja. Nasuprot tome, u pogledu njihove funkcije postoje velike sličnosti, osobito kada se radi o kozmičkim božanstvima; a većina božanstava imala je kozmičke aspekte i funkcije. Boga Sunca jedne religije lako se moglo izjednačiti s bogom Sunca druge, i tako dalje. Na osnovi te funkcionalne ekvivalencije mogla su se prevoditi imena bogova različitih religija.

Mora se priznati da je ta uzajamna prevodivost politeističkih božanstava bila veliko kulturalno postignuće. U dvojezičnoj Mezopotamiji praksa prevođenja imena bogova potječe još iz 3. tisućljeća (usp. pogl. II, odsječak 3), a tijekom 2. tisućljeća proteže se na mnoge jezike i narode starog Orijenta. Ma koliko da su se razlikovale kulture, jezici i običaji – religije su uvijek imale jednu zajedničku osnovu. Zato su mogle fungirati kao medij interkulturalne prevodivosti. Božanstva su bila internacionalna jer su bila kozmička. Različiti su narodi štovali različite bogove, ali nitko nije osporavao zbiljnost tuđih bogova i legitimnost tuđih formi njihova štovanja. Antičkim je politeizmima pojam neistinite religije bio sasvim stran. Bogove tuđih religija nije se smatralo lažnima i izmišljenima nego u mnogim slučajevima vlastitim bogovima pod drugim imenima. Razlikovanje o kojem se ovdje radi u svijetu politeističkih religija naprosto nije postojalo.

Zato je Mojsijevo razlikovanje bilo nešto radikalno novo, što je bitno mijenjalo svijet u kojem se provodilo. Prostor koji je tim razlikovanjem

² Peter Artzi, »The Birth of the Middle East«, *Proceedings of the 5th World Congress of Jewish Studies*, Jeruzalem 1969, 120-124.

bio »razdvojen ili rascijepljen« nije jednostavno prostor religije uopće nego jedne sasvim određene vrste religije. Taj ću novi tip religije nazvati »protureligijom« jer on sve što mu prethodi i što leži izvan njega isključuje kao »poganstvo«. Protureligije ne fungiraju kao medij interkulturalnog prevođenja; posve suprotno, one djeluju kao medij interkulturalnog otuđivanja. Dok je politeizam ili, bolje rečeno, »kozMOTEizam« činio različite kulture međusobno transparentnima i kompatibilnima, nova je protureligija blokirala interkulturalnu prevodivost. Neistinite se bogove ne može prevoditi.

Sva se kulturalna razlikovanja moraju pamtititi kako bi osiguravala trajnost prostoru koji konstruiraju time što ga rascjepljuju. Sjećanje na takva temeljna razlikovanja obično poprima formu neke »velike pripovijesti«, fundamentalnog mita koji je u temelju bezbrojnim konkretnim pripovijestima i prepričavanjima prošlosti. Mojsijevo razlikovanje izražava se u pripovijesti o izlasku, grčki: *exodosu*, djece Izraelove iz Egipta. Tako se dogodilo da je Egipat postao simbolom onoga isključenoga, odbačenoga, religijski neistinitoga te utjelovljenjem »poganstva«. Tako je i najupadljivija egipatska praksa, kult slike, postala najstrašnijim grijehom. Pojam religijski neistinitoga ili »poganskoga« time je dobio neku vrstu sadržajne određenosti koja ga prati do danas te za koju se od antike uvriježio naziv »idolatrija« (idolopoklonstvo, idolizacija). Stoga se to razlikovanje u normativnom obliku simbolizira i u zakonima, koji na najviše mjesto postavljaju zabranu idolatrije. Štovanje kulturnih slika postaje egzemplarnim izrazom zablude i laži u novom religijskom prostoru, koji se konstruira razlikovanjem istinitoga i neistinitoga. Politeizam i idolatrija povezuju se kao jedna te ista forma religijske zablude. Druga je zapovijed komentar prve:

1. Nemoj imati drugih bogova uz mene.
2. Ne pravi sebi lika ni oblića bilo čega.

Slike su same po sebi »drugi bogovi«, jer istinski se Bog ne može prikazati slikom. Mojsijevo razlikovanje provodi se u prostoru slika, a borba protureligije vodi se protiv slika.

I pripovijest i zakon trebaju se razumjeti kao simbolički izraz Mojsijeve razlikovanja. Pripovijest je više nego samo izlaganje historijskih događaja,

a zakon je više nego samo osnova društvenog poretka i religijske čistoće. Povrh onoga što oni eksplicitno pripovijedaju i utvrđuju, oni simboliziraju razlikovanje. Izlazak je simbolička povijest, zakon je simbolički pravni poredak, a Mojsije je simbolički lik. Cjelokupna konstelacija Izraela i Egipta simbolička je i zastupa čitav niz razlikovanja i suprotnosti. Ali glavno je razlikovanje ono između istinite religije i idolopoklonstva.

Pojam idolatrije i zaziranje od nje tijekom židovske su povijesti postajali sve izraženiji.³ Što je neki tekst kasniji, to je u njemu više zazora i podrugljivosti kojima on zasipa idolopoklonike. Iz nekoliko podrugljivih redaka kod Deutero-Izaije i u 115. psalmu nastaju čitava poglavlja u *Salomonovoj mudrosti* i dugi dijelovi Filonovih rasprava *De Decalogo* i *De legibus specialibus*.

Ta je mržnja bila uzajamna, i nije trebalo dugo čekati da »idolopoklonici« uzvrate udarac. Zanimljivo je da su ti autori većinom bili Egipćani. Na primjer, egipatski svećenik Maneton, koji je u 3. stoljeću pr. Kr. pod Ptolemejem II. napisao *Povijest Egipta*, prikazao je Mojsija kao buntovnog egipatskog svećenika koji je stao na čelo kolonije gubavaca. Dok su Židovi opisivali idolatriju kao neku vrstu pomračenja duha ili ludila, Egipćani su ikonoklazmu povezivali s predodžbom vrlo zarazne epidemije koja izobličava ljude. Bolesti ostaju jezično sredstvo u toj debati o Mojsijevu razlikovanju, od Manetona do Sigmunda Freuda. U sljedećem poglavlju želim pokazati da se ta pripovijest o gubavcima prvotno vjerojatno nije odnosila na Mojsija nego na Ehnatona, koji je prvi proveo razlikovanje između istinitoga i neistinitoga te utemeljio monoteističku protureligiju. No nakon njegove je smrti ta religija bila uništena, a njegovo je ime bilo prepušteno zaboravu. Traumatična sjećanja na njegov prevrat ostala su bez svojega mjesta i u kolektivnom su pamćenju Egipćana postala »kripta«; stoga su se naposljetku mogla pripisati Židovima.

Važno je shvatiti kako ovdje imamo posla s uzajamnim zaziranjem koje nema korijene u nekoj idiosinkratičnoj averziji Egipćana i Židova, nego u Mojsijevu razlikovanju kao takvom, koje je prvotno bilo Ehnatonovo

³ Usp. Moshe Barasch, *Icon. Studies in the History of an Idea*, New York 1992, 13-22; Moshe Halbertal i Avishai Margalit, *Idolatry*, Cambridge, Mass., 1993.

razlikovanje. I premda se ne može zaniijekati da neki argumenti »idolopoklonika« i dalje žive u antisemitskom diskursu, a borba protiv Mojsijeva razlikovanja može dobiti antisemitski prizvuk, s druge se strane ipak ne smije zaboraviti niti to da su se mnogi koji su u 18. stoljeću napadali Mojsijevo razlikovanje, kao, na primjer, John Toland i Gotthold Ephraim Lessing, pritom borili za toleranciju te se zalagali za građansko pravo i jednakost Židova. Borba protiv Mojsijeva razlikovanja mogla se usmjeriti i protiv antisemitizma. Najodlučniji rušitelj Mojsijeva razlikovanja bio je jedan Židov: Sigmund Freud.

Kada je Sigmund Freud osjetio da sve veća bujica njemačkog antisemitizma počinje nadilaziti tradicionalne razmjere proganjanja i potlačivanja i postaje smrtnom prijetnjom, on nije postavio prirodno pitanje što je to s Nijemcima da podliježu takvom ubilačkom ludilu, nego što je to sa Židovima da »na sebe navlače takvu mržnju koja ne gasne«. ⁴ Pod utjecajem tog pitanja, on se upustio u projekt koji nije imao nikakvih dodirnih točaka s njegovim uobičajenim radom. Taj je »historijski roman«, kako ga je prvo zvao ⁵, bio više privatnog karaktera – neka vrsta »sanjarije« ⁶ – i prošao je kroz više preobrazbi prije nego što ga je autor napokon objavio kao knjigu. Bio je to tekst u kojem je Freud želio istjerati na čistac posebno svoje vlastito židovstvo te židovstvo uopće i koji ga je natjerao da istražuje i razmišlja o počecima, razvoju i značenju fundamentalnog Mojsijeva razlikovanja između Židova i pogana. Njegova potraga za počecima odvela ga je u prošlost sve do Ehnatona i njegove monoteističke revolucije. Mislio je da pretvarajući Mojsija u Egipćanina i nalazeći porijeklo monoteizma u Egiptu dekonstruirao to kobno razlikovanje. Bila je to ista ona metoda dekonstruiranja utvrđivanjem historijskog porijekla koju je u svojoj *Genealogiji* morala upotrebljavao i Nietzsche.

Uvijek sam osjećao kakav izazov ta Freudova knjiga predstavlja za egiptologiju, povijest religije i znanost o Starom zavjetu, te sam se čudio što

⁴ Pismo Arnoldu Zweigu od 30. rujna 1930, usp. S. Freud – A. Zweig, *Briefwechsel*, Frankfurt 1968, 102f. O tome usp. Bori (bilj. 5), 240.

⁵ Usp. Pier Cesare Bori, *L'Estasi del profeta ed altri saggi tra Ebraismo e Cristianismo*, Bologna 1989, 237-258. Mauru Pesceu dužan sam zahvalnost zato što me uputio na tu važnu knjigu.

⁶ Ilse Gubrich-Simitis, *Freuds Moses-Studie als Tagtraum: ein bibliographischer Essay (Die Sigmund-Freud-Vorlesungen, sv. 3)*, Weinheim 1991.

su reakcije s tih strana bile tek malobrojne.⁷ Ne mislim na to da bi se trebale ispravljati Freudove historijske pogreške nego da bi se trebalo ozbiljno shvatiti njegovo podsjećanje na fundamentalna pitanja koja sadašnjost postavlja prošlosti i za koja bi se od egiptologije trebalo očekivati bar zanimanje, ako ne i odgovori. Ta je potreba da stvar istjeram na čitac također bila razlog što sam se i sam odlučio na ovu studiju o »Mojsiju Egipćaninu«. Ovaj tekst odražava situaciju njemačkog egiptologa koji piše pedeset godina poslije katastrofe čije su se pripreme odvijale pred Freudovim očima i koji zna za čitave razmjere genocida koji je u Freudovo vrijeme bio nezamisliv; koji se prije četrdeset godina okrenuo starom Egiptu s pitanjima na koja se i prelako zaboravlja kada se jednom ušlo u neko stručno akademsko područje. Stručna područja razvijaju svoja vlastita pitanja te time djeluju upravo kao mnemotehnika zaboravljanja u odnosu na dublje i općenitije namjere. U ovoj knjizi pokušavam u smislu rada na sjećanju ponovno razotkriti ta zatrpana pitanja, a ne odgovoriti na njih. Radi se o »povijesti pamćenja« religijskog antagonizma, ukoliko se taj antagonizam temelji na simboličkoj konfrontaciji Izraela i Egipta. U tom se smislu nadam pridonijeti i historijskoj analizi antisemitizma.

⁷ Za jednu starozavjetnu reakciju usp. osobito P. C. Bori, *L'Estasi del profeta*, i »Moses, the Great Stranger«, u: isti, *From Hermeneutics to Ethical Consensus Among Cultures*, Atlanta 1994, 155-164. Za egiptologiju usp. Abraham Rosenvasser, *Egipto e Israel y el monoteísmo Hebreo. A proposito del libro Moisés y la religión monoteísta de Sigmund Freud*, Buenos Aires 1982.

2

IZRAEL I EGIPAT

MOJSIJEVO RAZLIKOVANJE izražava se u konstelaciji i konfrontaciji Izraela i Egipta. Na zemljopisnoj karti Izrael i Egipat susjedne su zemlje istočnog Sredozemlja. Svaka je od njih imala i druge susjede. Kao dijelovi zajedničkog povijesnog i političkog svijeta, koji su predstavljali sredozemni prostor i Bliski istok, te su dvije zemlje bile kako jedna s drugom tako i s mnogo drugih zemalja povezane mrežom političkih, privrednih i ideoloških veza koje su ponekad bile prijateljske, ponekad neprijateljske, ali uvijek kompleksne. No na karti sjećanja, Izrael i Egipat pojavljuju se kao dva suprotstavljena svijeta. Nestaje povijesna kompleksnost jednoga geopolitičkog kontinuuma i reducira se na figuru sjećanja koja zadržava samo te dvije zemlje kao osnovni simbol Mojsijeva razlikovanja. Pritom Izrael utjelovljuje istinu, a Egipat tamu i laž. Egipat gubi svoju historijsku zbiljnost i pretvara se u sliku koja je suprotstavljena Izraelu. Izrael je negacija Egipta, i Egipat predstavlja sve ono što je Izrael prevladao i ostavio za sobom. »Velika pripovijest« u kojoj je svoj izraz našla ta antagonistička konstelacija je »konstelativni mit«, a semantička energija tog mita proizlazi iz napetosti koju proizvodi konstelacija tih krajnjih polova. Konstrukcija kulturalne stranosti i konfrontacije, do koje je tijekom svojega razvoja, predaje i preobrazbe doveo mit o izlasku, ne može se reducirati na nekoliko historijskih događaja kasnog brončanog doba.

Monoteističke religije ne konstruiraju suprotnost između staroga i novoga u smislu evolucije nego revolucije te odbacuju sve starije i druge religije kao »poganstvo« ili »idolopoklonstvo«. Sve su monoteističke religije protureligije. S njihovog stajališta ne postoji nikakav prirodni ili evolucijski put koji od zablude idolatrije vodi prema istini monoteizma. Ta istina može doći samo izvana, objavom. Pripovijest o izlasku naglašava vremensko značenje religijskog antagonizma monoteizma i idolopoklonstva. Egipat ne predstavlja samo idolatriju nego i jednu prevladanu prošlost. Izlazak